

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО В ЗАКОНОДАВЧОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ

Житомирський державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

Існує багато документів, які забезпечують захист прав дитини. Незнання закону не захищає від відповідальності за його порушення, незнання закону шкодить лише тому, хто його не знає. Феномен сирітства має, окрім інших, ще й юридично-правові наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування, одне з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі й держави, спрямована на створення таких форм виховання і утримання дитини-сироти, які змогли б до певної міри замінити сім'ю. Саме тому метою мого дослідження було вивчити систему діючих в Україні законів та документів щодо соціального сирітства, проаналізувати можливість їх виконання та запропонувати певні перспективи розвитку законодавства в цьому напрямку.

Діюче в Україні законодавство можна умовно поділити на 3 групи:

- документи, які безпосередньо стосуються дітей-сиріт та безпритульних дітей (Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 року № 267; Постанова Кабінету міністрів України від 30 березня 1996 року №380 “Питання центру по усиновленню дітей при міністерстві освіти України”; Закон України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”; Постанова Кабінету Міністрів України “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків”; Указ Президента України “Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”);

- документи, які окреслюють права дітей в Україні загалом (Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини; Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей; Національна програма “Діти України”; Закон України “Про освіту”, Закон України “Про охорону дитинства”);

- документи, які регулюють соціальну сферу діяльності установ та організацій (Закон України “Про благодійництво та благодійні організації”; Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року № 2859; Закон України із змінами та доповненнями від 5 лютого 1993 року № 2998 “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”).

Міжнародні документи, проголошені ООН і ратифіковані в Україні щодо прав дитини, відомі всім, зараз здійснюється активна робота щодо їх популяризації серед населення. Однак вони мають скоріше теоретичний, інформаційний зміст, оскільки практично застосувати їх на даному етапі

розвитку Україна просто не має можливості. Це “Декларація прав дитини”, проголошена Генеральною Асамблеєю Організацій Об’єднаних Націй 20 листопада 1959 року, “Конвенція про права дитини”, що набула чинності для України з 27 вересня 1991 року, “Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей”, прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей 30 вересня 1990 року.

Головною ідеєю цих документів є положення про те, що людство зобов’язане давати дитині найкраще з того, що воно має; кожна дитина, незалежно від віку, є повноправним членом суспільства (що так часто ігнорується сім’єю, школою та іншими суспільними інститутами). Ці документи переповнені словами “якщо...”, які значно пом’якшують їх зміст та дають можливість уникнути відповідальності.

Конвенція ООН про права дитини наголошує, що дитині для повного та гармонійного розвитку найкраще зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Щодо соціального сирітства, то цей документ лише підкреслює необхідність особливого захисту та допомоги від держави дитині, що позбавлена сімейного оточення (ст.20, п.1). При цьому зазначається право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку дитини (ст. 27, п.1). У свою чергу, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей просто визнає особливі потреби дітей, які роз’єднані зі своїми сім’ями (ст. 20, п.5). З’являється в ній термін для позначення цього явища – “діти без нагляду” (ст. 20, п.7). Як конкретні, практичні заходи пропонується: активна участь самих дітей у власному житті (ст. 22) та більш широке залучення неурядових організацій (ст. 23).

На національному рівні головним законом нашої держави є Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року. В ній у статті 46 зазначається, що “Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх”, а стаття 52 говорить: “Діти рівні в своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує та підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей”. Водночас в Законі України “Про благодійництво та благодійні організації” про цю категорію дітей навіть не згадується.

Поняття “суспільне сирітство” вперше зустрічається у Національній програмі “Діти України”, що була затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 року. У вступі до Програми, серед названих нагальних потреб дитинства в Україні зазначається загострення проблеми соціального сирітства. Але вже серед очікуваних наслідків реалізації Програми про соціальне сирітство не згадується, а в розділі “Основні заходи щодо забезпечення виконання програми” серед низки конкретних заходів та установ, що за них відповідають, є й такі: “Розробити та здійснити заходи щодо профілактики дитячої бездоглядності й правопорушень, допомоги неповнолітнім у налагодженні родинних і громадських стосунків, їх правової

та психологічної підтримки. – Уряд Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Починаючи з 1996 року”; “Розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції про розширення форм підтримки сімей, які взяли на себе виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. – Міносвіти України, Мінсоцзахисту України, МОЗ України, Мінпраці України, Мінфін України, 1997 рік”; “Розробити процедуру і механізм розгляду скарг дітей на жорстоке поводження з ними, насилля та знущання над ними в сім’ї та за її межами. – Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України, Міносвіти України разом з Верховним Судом України, 1997 рік”.

У Законі України “Про охорону дитинства” подане визначення безпритульних дітей: безпритульні діти – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім’ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання. Зазначається, що держава забезпечує право дитини на проживання у таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку; держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; держава через органи опіки і піклування, служби у справах неповнолітніх у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства; кожна дитина має право на проживання в сім’ї разом з батьками або в сім’ї одного з них та на піклування батьків; *виховання в сім’ї є першоосновою розвитку особистості дитини.*

Безпритульні діти в порядку, встановленому законом, тимчасово розміщуються у притулках для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх, де створюються належні житлово-побутові умови та умови, спрямовані на забезпечення їх соціальної адаптації та підготовку до повернення у рідні сім’ї або передачі під опіку і піклування; надається правова, психологічна, медична та інша допомога таким дітям. Особи, винні у порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України (ст. 35).

В законі України “Про освіту” від 23 травня 1991 року №1060 у статті 37 зазначається, що для дітей, які не мають необхідних умов для виховання і навчання у сім’ї, створюються загальноосвітні школи-інтернати.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків”

перевага надається розвитку нових форм виховання таких дітей, зокрема дитячим будинкам сімейного типу.

Серед “Заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”, які були затверджені Указом Президента України від 17 жовтня 1997 року №1153, знаходиться § 1 – “Запобігання соціальному сирітству”, однак усі передбачені у ньому заходи стосуються дітей-сиріт, можливо, крім п.1 – “Створити банк даних щодо дітей, які перебувають у надзвичайно складних умовах. – Мінсім’ямолодь України, МВС України, 1997 рік”.

Можливість виконання перерахованих документів досить сумнівна, передусім, через відсутність певних мір покарання або стягнень у разі їх невиконання, відсутність заохочення при їх повному виконанні, через бюрократичність та бездіяльність виконавчої влади, а також через їх неконкретність, неточність. Вони ніби проголошують, не вимагаючи.

У державі існує певна програма, механізм боротьби з явищем соціального сирітства: вилучення з вулиці (під час рейдів кримінальної міліції, рідше – за заявами оточуючих людей) → притулок (тимчасово) → повернення в сім’ю або направлення до спецзакладу → вулиця. При цьому втрачається зміст більшості правових актів щодо виключності та цінності кожної окремої дитини, в той час як зміст, стержень проблеми залишається. Не має розповсюдженого на Заході ланцюжка, об’єднаного в особі соціального працівника, який би з’єднав ці частини у ціле, пом’якшив обставини, допоміг дитині, усунувши суть проблеми.

Тому зараз постає потреба в документах, а також в діях виконавчої влади, які регламентували б підготовку та діяльність соціальних працівників, волонтерів та благодійних організацій, що обрали б для себе цей специфічний вид діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про охорону дитинства”: Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): Частина I.- К., АТ “Видавництво “Столиця”, 1998. – 248 с.

2. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): Частина II.- К., АТ “Видавництво “Столиця”, 1998.

3. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування /Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, І.В. Пеша. – К.: Видавництво, 1998. – 120 с.